

Történelmi traumáink, vezekléseink, ünnepeink lélektani megközelítése

Egy kutatás eredményeinek tükrében

Az ember veszteségeit, legyen az kisebb történés, például valakit nem vesznek fel egy munkahelyre vagy egyetemre, esetleg súlyosabb veszteség éri, mondjuk elveszíti szeretett hozzátartozóját, minden esetben lehangoltság, rossz közérzet, gyász kíséri. Súlyosabb a gyász akkor, amikor a kultúrát éri súlyos trauma (háború, esetleg polgárháború esetén). Ilyen esetben az egész kultúrának fel kellene készülnie a gyász feldolgozására, ahogy a pszichológia fogalmaz, gyászmunkát kell végezni, hogy a trauma feldolgozásra kerüljön, ellenkező esetben kóros gyással találkozhatunk.

De mit is értünk gyász alatt, miről is szól ez a nagyon fontos lelki folyamat?

A gyász egy ideillő kifejezése a Bibliában: „Dávid pedig felméne az olajfáknak hegyén, mentében sírva, fejét beborítva, saru nélkül ment, és az egész nép, mely vele volt, kiki beborította fejét, és mentökben sírának. [...] Akkor megragadá Dávid a maga ruháit és megszaggatá, úgyszintén a többi emberek is, kik ő vele valának. És nagy zokogással sírának és böjtölének mind estvéig.”

A gyász lefolyása kultúránként eltérő, de a szakemberek megegyeznek annak különböző fázisaiban.

Normál gyász esetén három fázisról beszélnek:

Első fázis a sokk: dermedtség, sírás, torokszorítás érzése, sóhajtozás, hasi üresség érzése, valótlanág érzete, tagadás, valótlan tartalmú fantáziák.

Második fázis: elmélyülés az elhunyttal kapcsolatos érzésekben: düh, lehangoltság, álmatlanság, testsúlycsökkenés, erőtlenség, kimerültség, bűntudat, az elhunyttal kapcsolatos álmok, gondolatok, örömmre való képtelenség.

Harmadik fázis: újraszerveződés; a múltból már szép emlékekre is tud gondolni a gyászoló, az érdeklődés visszanyerése, új kapcsolatok kialakítására kerül sor.

Komplikált, vagy kóros gyász esetén:

Első fázis az intrúzió (egyes gondolatok, érzések tolakodó jelenléte – ezek kontrollálhatatlansága), a distressz jegyeinek megléte – a veszteséggel kapcsolatos érzések uralják a gondolkodást, és intenzitásuk nem csökken. Illúziók jelenléte, például történelmi síkon Nagy-Magyarország visszaállítása, vagy pszuedohallucinációk.

Második fázisban a tagadás – a veszteséggel kapcsolatos gondolatoktól, a veszteségről történő beszélgetéstől, illetve a veszteségre emlékeztető tevékenységtől való túlzott tartózkodás, vagy teljes elzárkózás. Történelmi síkon a trianoni döntés tagadása a mai napig, 1956 történéseivel a kései szembenézés, hogy csak az utóbbi nagy sérelmeinket említsük. A korábbi politikai vezetések elzárták, eltorlaszolták a veszteségeink feldolgozásának útját.

Harmadik fázis az adaptáció zavara, a major depresszió. Amikor valaki képtelen a munkára, illetve a felelősséggel járó feladatokra. Az új kapcsolatok kialakítása gátolt, óriási a bizalmatlanság a környezettel szemben. Megnő az öngyilkosságok, illetve öngyilkossági kísérletek száma (Magyarország 1989-ig világszű volt az öngyilkosság statisztikájában).

Kollektivista, illetve individualista kultúra és a gyász

A kultúranropológiai és lélektani megfigyelések szerint a legtöbb ipari társadalomban a családok általában inkább individualista helyzetet foglalnak el, míg a kevésbé vagy egyáltalán nem iparosodott társadalmakban a családi szocializáció inkább kommunalisztikus családi elrendeződéshez kötődik. Azokban a kultúrákban (a kultúra kifejezést Margaret Mead [1962] értelmezésében használjuk), melyeket az individualizmus magas foka jellemez, fontos, hogy az egyén képes legyen a személyiségében rejlő különböző lehetőségeket megvalósítani. Ehhez számottevő kezdeményezőkésséggel és akaraterővel kell bírnia, hogy képes legyen akár vitatott ügyekben is kiállni a maga igaza mellett. Cselekedeteiben pedig tudnia kell függetlenítenie magát azoktól a csoportoktól, melyeknek egyébként tagja, hiszen ezek a csoportok, amellet, hogy jelentős támaszt nyújthatnak, komoly korlátozásokat is jelentenek számára. Azokban a kultúrákban viszont, melyek kollektivista jellegűek, az egyén alárendelődik annak a csoportnak, amelyhez elsődlegesen tartozik. Számos ilyen csoport van, bár ezek más-más súlyúak. A legfontosabb három csoport általában minden kultúrában a kiterjedt család, a szomszédság, valamint az a közösség vagy társadalmi szervezet, melynek keretén belül az egyén munkáját végzi és éli a napi életét. Ez a három csoport együttesen és meglehetősen komplex módon határozza meg annak társadalmi helyzetét.

A szlávok (szerbek – Szerbiában is folytattunk kutatásokat) inkább a kollektivista kultúrához állnak közelebb, ahol a veszteség (a gyász feldolgozása) is kollektív formában zajlik, és a kultúra agressziókezelési technikájától függ annak feldolgozási szintje. Vamik Volkan (Volkan, 2002) amerikai pszichológus úgy látja, hogy a jugoszláv polgárháború kitörésének egyik legfontosabb oka a szerbek hatszáz évvel korábbi traumájára adott válasz: reváns Rigómező elvesztéséért. A szerbek úgy tartják, hogy a Koszovóban élő albán lakosság a hatszáz évvel korábban Ko-

szóvót megszerző törökök leszármazottai, ezért vettek revánsot – ha úgy tetszik, az akkori veszteség a szerb kultúra szempontjából nem került feldolgozásra, tehát elhúzódó vagy kóros gyásszal állunk szemben, amely a kultúra kommunikációjában, emlékezetében mindvégig jelen volt. Maurice Halbwachs (Halbwachs, 2000), a kollektív emlékezet ismert kutatója azt írja: „Amikor azt mondjuk, hogy az egyén a csoportemlékezetre támaszkodik, ezt úgy kell érteni, hogy ez nem követeli meg a csoport egy vagy több tagjának tényleges jelenlétét. Valóban, akkor is a társadalom hatása alatt maradok, ha eltávolodom tőle: elegendő, hogy magammal vigyem elmémbe mindazt, ami lehetővé teszi számomra, hogy behelyezkedjem tagjai szemszögébe [...] és a csoport közepén érezzem magam.” E megfogalmazás szerint a történelemnél több, személyesebb vagy legalábbis attól eltérő az emlékezet. A kollektíva aktuális társadalmi kontextusban képes emlékezni, és a külvilág segítségével rekonstruálja a történelem releváns mozzanatait, ezért az emlékezés valóban kollektív, azaz nem individuális tevékenység. Vita tárgya azonban a történelem és az emlékezet viszonya. Valójában Halbwachs is arra az álláspontra jut, hogy míg a történelem az igazságra, a tárgyilagosságra törekszik, addig az emlékezetre – természetéből fakadóan – ennek ellenkezője igaz. A történelem ugyan a teljességre törekszik, viszont valószínűleg végletesen „unalmas”, s csak keveseket érdekel, ellentétben az emlékezettel. Halbwachs megkülönbözteti a saját emlékezetünkben őrzött önéletrajzi emlékeket a történelmi emlékezettől, ami írott szövegek révén marad fenn. Ez utóbbi viszont már nem része személyes életünknek, míg az előbbi identitásunk alakítója. Abban a pillanatban, amikor emlékezetünk kiürül, a kiesett, személyes események láncolata a történelem részévé válik. A történelmi emlékezet azonban lehet organikus és holt. A társadalom kollektív emlékezetében fennmaradt események az úgynevezett organikus emlékezetben továbbra is a mindennapok részét képezhetik. Ha a kollektív emlékezet nem tölti meg étellel a személyes emlékeket, ezek az emlékek holtta válnak, és írott formában, társadalmi reflexióként maradnak fenn. Társadalmi reflexió alá a megemlékezések, nemzeti ünnepek, nyilvános diskurzusok tartoznak, de ide sorolhatók olyan történések is, melyeket a kultúra hosszú távon képes a hétköznapi életben fenntartani. Az organikus emlékezet révén válhatnak a kollektív, egykor személyesen átélt emlékek a közéleti kommunikáció legitimáló elemeivé. A nemzet által megélt események, ellentétben a szervesen, kissé unalmas történelemmel, szenvedélyes értelmezési lehetőséget kínálnak, ráadásul hivatkozott alapértékekre épülnek, amelyek kívül esnek a politika relativizmusán.

Halbwachs gondolatmenetében a történelmi múlt egyfajta birtoklása a politika formális szervezeteinek önazonosságához is hozzájárul. Az aktív múlt identitásképző – és nemcsak az individuum, hanem bármely kollektíva számára is az –, továbbá megfogalmazza, hogy a közös emlékek a társadalmi differenciálódás szá-

mára alkalmas kiindulópontok, amelyek az egymással versengő politikai pártok elkülönülésének egyik alkalmas módját jelentik.

A szerb kultúra az agressziót inkább kifele vetíti, erős a kultúrára jellemző agresszív kód (bővebben lásd: Bordás, 2009), és kollektivismusának köszönhetően könnyebb volt a kóros gyász levezetésére kirobbantani a polgárháborút. A magyar kultúra viszont erősen individualista, ezért nehezebb megtalálni az elhúzódó gyász megoldásának módját, nem beszélve az agresszió befele vetítésének szocializációs háttéréről, a negatív kódról (bővebben lásd: Kézdi, 1995).

A fentiek értelmében úgy gondoljuk, hogy történészeknek, szociálpszichológusoknak kellene összefogniuk az elhúzódó gyász feldolgozására, a nemzeti dicsőség és nemzeti vezeklés napjainak meghatározására a magyar kultúrára vonatkozóan. Nemzeti érdek lenne a történelemtudomány, a pszichológia, a szociálpszichológia összefogása ahhoz, hogy a kultúrában feldolgozásra kerüljenek a korábban elszenvedett traumák elhúzódó gyászreakciói, amibe a mindenkori politikai elitet is be kellene vonni.

A jelentős történelmi traumáink meghatározását, feldolgozottságát, illetve feldolgozatlanságát illetően 2012 és 2015 között folytattunk egy nagyobb kiterjedésű kutatást. Közben arra a kérdésre is kerestük a választ, hogy a történelemben elszenvedett traumák feldolgozatlansága milyen társadalmi jelenségekhez, történésekhez vezethet. Ezeket a jelenségeket három pontban foglaltuk össze.

1. *A reváns* – lehet-e válasz a kultúra elszenvedett traumáira egy későbbi időszakban? A reváns a feldolgozatlan gyász következménye, és kóros gyásszal van-e dolgunk? Igaza van-e Vamik Volkannak (Volkan, 2002), aki a jugoszláv polgárháború kitörésének lélektani motivációs háttere mögött a szerbek hatszáz évvel a polgárháború kitörése előtti rigómezei csatavesztését látja? A szlovák politikai éltek 1989 utáni folyamatos törekvése, hogy elnyomják a Szlovákiában élő magyarokat, reváns lehet-e a szlovákok Osztrák–Magyar Monarchia alatti 57 évnyi (nem hosszabb) elnyomásáért?

2. *Az öngyilkosság* – lehet-e válasz a társadalmi változásokra? Émile Durkheim szerint igen, hiszen a gazdasági válságok esetén több az öngyilkos. Annak következménye pedig, hogy például a második világháború után, 1945-ben Jugoszláviában Tito partizánjai 40.000–50.000 magyart mészároltak le, az lett, hogy a vajdasági magyarok – körükben elkövetett öngyilkosságok arányát tekintve az 1960-as években – megelőzték Magyarországot, az akkori világelsőt. Aminek háttérében az a szocializációs mechanizmus húzódott meg, melynek értelmében a vajdasági magyar családok, félve a szerbek agressziójától, alárendelt szerepekre szocializálták gyermekeiket, ami valójában egy túlélési technika volt. Ennek következménye az lett, hogy a magyar családokban felnövő gyerekek egy része nem tanulhatta meg az agresszió szociálpozitív formában történő kiélését, de az agresszió önvédelmi célú alkalmazását sem, így azok konfliktus esetében az agressziót önmaga ellen fordították. Vagy: 1920-ban Magyarországon,

a trianoni döntést követően 10%-kal megugrott az öngyilkosságok száma, ami később visszaesett, ám az 1960–1970–1980-as évekre Magyarország világelső lesz az öngyilkosságok tekintetében. Magam pszichológusként úgy látom, hogy ennek hátterében az 1945 után bekövetkezett társadalmi változások húzódtak meg, melyek, végkimenetelüket tekintve, a kommunista diktatúrába torkollottak. Az addig az individualizmuson fejlődő magyar kultúra (főleg a dualizmus korától a Horthy-rendszer végéig, aminek egyik fő háttere az iparosodás volt) visszakényszerült egy kollektivista társadalmi berendezkedésbe, ahol az emberek egy része elveszítette a magántulajdont: a földjeit, házait, nem beszélve egy 1946-os rendeletről, melynek értelmében 1600 civil szervezetet szüntettek meg. A XX. század második felében bontakozik ki a humanisztikus pszichológia irányzata (Carl Rogers, Abraham Maslow, Gordon W. Allport), mely az ember egyik legfontosabb szükségletének az önmegvalósítást tekinti, amire 1945 után nagyon sok magyar embernek nem volt lehetősége. 1956 egy kitörési kísérlet volt a kollektivista rendszer szorításából, mivel azonban sikertelennek bizonyult, lélektani szempontból is sötét korszak következett Magyarországon. Az 1989-es változások óta, ma Magyarország a 12. helyen áll világviszonylatban az öngyilkossági statisztikákban, ami számunkra azt jelenti, hogy az önmegvalósítási folyamatok beindultak.

3. *Anómia, bizalmatlanság (a társadalmi tőke hiánya), identitászavar, a kilátástalanság előretörése, a szkizoid információk tömeges jelenléte a médiában.* A mindennapokban a magyarországi polgár, ha követi a társadalom történéseit a médiában, akkor azt tapasztalja, hogy egy állítást hamarosan követi annak 180 fokos fordulata, vonatkozzon az a gazdaságra, egészségügyre, szociális ügyre, oktatásra, kultúrára stb. Ami igaz a történelmi múltunk és történelmi nagyjaink megítélésére is; a *ki vagyok én? vagy kik vagyunk mi?* kérdése az egész magyar kultúrára vonatkozóan igen súlyos problémát jelent. A szocializációs folyamatokból tudjuk, hogy a modellek, a követhető példaképek építőkövekként szolgálnak a személyiség, illetve a kultúra alakulásának folyamataiban. Ha ezeket a modelleket megkérdőjelezzük, nyitva hagyva a személyiség, illetve a magyar kultúra fejlődésének érési lehetőségeit több száz, akár ezer év távlatában, akkor feltehetjük a kérdést, hogy mikor zárunk be, mikor fogadjuk el önmagunkat, mikor kezdünk el felnőtt személyiséggé válni? Létezhet-e a magyar kultúrának a történelmi múltra vonatkozó egységes narratívája? Ha igen, akkor nem kérdőjelezhető meg történelmi nagyjaink jelentősége, kultusza, esetleg mítosza, és nem tehetnék meg ezt egyes politikai erők sem...

Deviáns viselkedésnek tartjuk-e: a revánsot, az öngyilkosságot, az anómiát, a bizalmatlanságot, az identitászavart? Ezek a kérdések foglalkoztattak bennünket, amikor a kutatást elkezdtük.

A kutatás

A kutatás során a következő módszereket alkalmaztuk:

1. Kérdőíves eljárás (a kérdőív, sajnos, kognitív, s nem projektív technika volt. A projektív technika jobban mért volna ebben az esetben, de ezt az anyagi keretek nem tették lehetővé). *Célcsoport*: véleményformálók (polgármester, pap, tanár, orvos, vállalkozó stb.). Ezres minta Magyarországon. A kérdőívet kicsit átdolgozva lekérdeztük Erdélyben, Szlovákiában, Vajdaságban és Ausztriában is egy négyszázas mintán, szintén véleményformálókkal. A kérdőívet lefordítottuk románra, szlovákra, szerbre és németre. A minta így alakult: 85 romániai magyar, 85 romániai román, 50 vajdasági magyar, 50 vajdasági szerb, 50 szlovákiai magyar, 50 szlovákiai szlovák, 15 ausztriai magyar, 15 ausztriai német.

2. Interjú véleményformálókkal, ahol a cél főleg a történelmi traumákra fókuszált, de egyéb kérdések is fontosak voltak. A minta Magyarországon: 36, a többi négy országban 6, ahol 3 magyar és 3 nem magyar személy volt az interjú alanya.

A kérdőív 4 tartalmi körből állt:

1. Általános adatok és világnézet.

2. A kultúrára vonatkozó dimenzióira való rákérdezés (Geert Hofstede): a kultúra melyben a vizsgált személy él: individualista vagy kollektivistista, maszkulin vagy feminin, mennyire jellemző rá a bizonytalanság (gyengén, illetve nagymértékben), az időorientáció rövid vagy hosszú távú, hogyan ítéli meg a kultúrán belüli hatalmi távolságokat (pl. főnök-beosztott viszony).

3. Történelmi traumáink megítélése: a vizsgálat tárgyát hat történelmi trauma képezte, melyeket történészekkel határoztunk meg. Ezek a traumák a következők voltak: a tatárjárás, a török hódoltság, 1848, a trianoni döntés, a kommunista diktatúra, valamint 1956.

A traumákat a következő szempontok alapján kellett értékelni a Likert-skála szerint:

- ez az esemény a mai napig nagy hatással van Magyarországra,
- ez az esemény Magyarország történetének legnagyobb tragédiája (gyakran eszembe jut, miként az is, amit Magyarország számára jelentett),
- ez az esemény jó, illetve rossz következményeket jelentett Magyarországra nézve,
- ez az esemény súlyosságát illetően nem hasonlítható semmi máshoz, amit Európa más nemzetei elszenvedtek,
- Magyarország túllépett ezen az eseményen, és képes azt objektíven, történelmi távlatból szemlélni,
- ez a történelmi esemény mély érzelmeket vált ki belőlem,

- fontos, hogy rendszeresen emlékezzünk erre az eseményre, levonjuk a tanulságait és megpróbáljuk helyrehozni az általa okozott kárt,
 - a határon túli magyarság számára a kérdéseket rájuk vonatkozóan módosítottuk.
4. A Bogardus-skála. A Bogardus-skála azt méri, hogy a különböző kultúrák tagjai milyen közelnek, illetve milyen távolinak tartanak más kultúrákat. A legközelebbi a házasságkötés, a legtávolabbi pedig az, ha az övétől eltérő kultúrát be sem engedné az országba, ahol él.

Eredmények

A tervezés során, ahogy említettük, hat történelmi trauma kutatását tartottuk fontosnak: a tatárjárást, a török hódoltságot, az 1848-as forradalmat, az 1920-as trianoni döntést, a második világháború utáni kommunista diktatúra létrejöttét, valamint az 1956-os forradalmat. A holokauszt kutatását nem terveztük, egyrészt ugyanis számtalan korábbi kutatás szól már erről a magyarságot is érintő történelmi traumáról, másrészt pedig jelentősen átszövi a mai aktuálpolitikát, amellyel nem kívántunk foglalkozni. Utólag azonban úgy látjuk, hogy a vizsgált traumák összehasonlításában érdemes lenne elemezni ezt is, ezért a későbbiekben a holokauszt kutatására is vissza szándékozunk térni. Felvetődött, hogy az 1989-es rendszerváltást traumaként kezeljük-e, hiszen vannak társadalmi rétegek, melyeknek 1989 traumát, lecsúszást, elszegényedést jelentett. Tekintettel azonban a célcsoportra, amely kifejezetten véleményformálókból állt, valószínűleg nem lett volna objektív az így nyert eredmény, hiszen ők 1989-re feltehetően nem traumaként tekintenek, habár más lett volna a helyzet például egy rétegezett mintavételű célcsoport esetében.

A kérdőíves felmérést interjúk felvétele is követte, melyek esetében a történelmi traumáinkra vonatkozó válaszok nagymértékben megegyeztek a kérdőívre adott válaszokkal.

A kérdőívek kiértékelésénél szembeűnő a megválaszolatlanul hagyott kérdések viszonylag magas aránya, annak ellenére, hogy kérdőívünk anonim jellegű volt. Ez az arány a válaszadó által „kényesnek” vélt kérdések esetében, például a politikai beállítottság kérdésénél, az egyharmad fölé emelkedett. De a válaszadók több mint 20%-a nem válaszolt azokra a kérdésekre sem, hogy vallásos-e, melyik felekezethez tartozik, és hisz-e Istenben az illető? Mely eredményt nagyfokú bizalmatlanság jeleként foghatjuk fel, amelynek gyökerei a második világháború utáni kommunista diktatúra és az 1956-os forradalmat követő sötét időszak éveibe nyúlnak vissza, amikor is a másként gondolkodók komoly üldöztetésnek, retorzióknak voltak kitéve. A történelmi emlékezet – a szocializációs folyamatoknak köszönhetően – a kommunikációs rendszereken és narratívákon keresztül a

történelmi események jelentette traumákat is nemzedékeken keresztül továbbviszik és megjelenítik a jelenben (Halbwachs, 2000). Ez a bizalmatlanság Francis Fukuyama (Fukuyama, 2007) felfogásában a társadalmi tőke hiányát jelenti, mivel, véleménye szerint, egy társadalomban a társadalmi tőke nagysága egyenlő a társadalomban kialakult bizalom nagyságával. Ez a magas fokú bizalmatlanság azért is hordoz magában komoly veszélyt, mert a magyar társadalom véleményformálóira jellemző. A politikai hovatartozás kérdésére a határon túli magyar véleményformálók 30%-a nem válaszolt, ami többnyire megegyezik a magyarországi minta válaszaival, akik ugyanakkor a többi kérdésben jóval nyitottabbak a magyarországiaknál. A határon túli magyarok válaszait illetően a kutatók nagyobb bizalmatlansági tényezőre számítottak, különösen a trianoni döntés óta számított történelmi hányattatásaik miatt. Szerencsére azonban nem ezt az eredményt kaptuk, ami mögött komoly pozitív elvárások lehetnek a magyar nemzet jövőjére vonatkozóan.

Hofstede dimenziókra vonatkozó indexei sok információt hordoznak a magyar kultúrára vonatkozóan is. Melyek közt első helyen a bizonytalanság kerülése index áll (UAI). A magyarországi mintából látjuk, hogy a kultúra tagjai komoly fenyegetettséget éreznek a bizonytalan, az ismeretlen, az új helyzetek bekövetkeztekor, melyekre komoly stresszel reagálnak, mivel ezek a helyzetek számukra komoly fenyegetettséget jelentenek. Sajnos, ezt erősítik meg a pszichoszomatikus megbetegedések következtében kialakult halálokok is, hiszen Magyarország régóta vezető helyet foglal el a szív- és érrendszeri megbetegedések, valamint a daganatos megbetegedések következtében fellépő halálokok tekintetében (Kopp–Kovács, 2006). A határon túli magyar mintát érintően ez az index a második helyen van, ami a fenti állítások esetén, főleg a szlovákiai magyarok esetében, teljes mértékben bizonyított (Bordás–Lisznyai, 2007). Itt megint egy olyan jelenséggel találkozunk, ami a kommunista diktatúra és az 1956 utáni sötét időszaknak tudható be, nevezetesen azzal az elvvel (amit a széles néprétegekre kiterjesztettek), miszerint „ne változtass, ne légy önálló, mi adunk neked munkát, lakást, kenyeret, ennek fejében azt teszed, amit mi mondunk”. 1989 után viszont a fenti szólamnak a fordítottja jutott érvényre, amihez nagyon sokan nem voltak képesek alkalmazkodni.

A dimenziókat érintően második helyen az individualizmus–kollektívizmus (IDV) áll. Ennek alapján a magyar társadalom jelentős mértékben individualista. A dimenzió jelentőségét, *A történelmi traumáink* (2014) című kötetben bővebben kifejtettük, itt csak azt állapítjuk meg, hogy 1989 után a magyar kultúra mind jobban kezdi visszaszerezni azt az egészséges individualizmusát, ami a dualizmus korától a második világháborút követő kommunista diktatúra létrejöttéig tartott, majd az erőszakos kollektívizálódás visszakényszerítette egy alacsonyabb fejlettségi szintre. Ennek negatív eredményeit láttuk a magas öngyilkossági mutatók-

ban is, melyek mára már visszaszorulóban vannak és Magyarország e tekintetben a 12. helyre került.

A harmadik helyre a Hofstede-dimenzióknál a férfiaság kontra nőiesség (MAS) dimenzió került, mely alapján a magyarországi társadalom kifejezetten maszkulin. A Hofstede Központ Magyarországot a maszkulinitás területén általában első vagy második helyen méri. Az eltérést a mi eredményeinktől valószínű a mi célcsoportunk adja, mivel mi véleményformálókkal dolgoztunk, ők pedig rétegezett mintavétellel. Ahogy fentebb fogalmaztunk, a maszkulin társadalmakban a konfliktuskezelési programokat kell forszírozni, így Magyarországon is oktatási programként kell beépíteni a középiskolák, az egyetemek tananyagába a konfliktuselméleteket, konfliktuskezelési technikákat. A politikai életben fontosnak tartanánk több nő jelenlétét, hiszen a feminin társadalmakban a konfliktuskezelési stratégiáknál a győztes–győztes helyzet kerül preferálásra, nem pedig a győztes–vesztes helyzet, amely újratermeli a konfliktust.

A történelmi traumák megítélésében kiemelkedő helyet kap szinte mind a nyolc esetben a trianoni békeszerződés, sok tekintetben ezt követi a második világháború után kialakult kommunista diktatúra, majd az 1956-os forradalom leverése. Ezekben az esetekben az a gondolatmenet, hogy a régebben történt dolgokra kevésbé emlékezünk, mint a később történetekre, nem igazolódott be, hiszen a magyar kultúrában, mondhatjuk, határoktól függetlenül, Trianon traumája erősen jelen van az emberek gondolatvilágában, annak ellenére, hogy időben korábban történt, mint a kommunista diktatúra létrejötte vagy az 1956-os forradalom. A kommunista diktatúra súlyosságának megítélése is hasonlóképpen alakult, mint Trianoné, hiszen az időben korábban megelőzte az 1956-os forradalmat, súlyossági szintben mégis megelőzi 1956-ot.

A régebbi három, magyar kultúrára vonatkozó történelmi trauma megfelel a fenti elvárásnak, nevezetesen annak, hogy az időben régebben történtek inkább feledésbe merülnek a később történetekhez viszonyítva – súlyossági szempontból is. Tehát a tatárjárást, a török hódoltságot és az 1848-as szabadságharcot az emberek kevésbé súlyosnak ítélik meg az időben későbbi történelmi traumákhoz viszonyítva.

Ez azt jelenti, hogy politikai, szociálpszichológiai, oktatási és lélektani szempontból többet kell foglalkozni: 1. a trianoni trauma, 2. a kommunista diktatúra, 3. az 1956-os forradalom traumájának feldolgozásával, mégpedig ebben a súlyossági sorrendben.

Az összesített magyarországi és határon túli magyar ábrákon tendenciákban nagyon hasonló eredményeket kaptunk, mind Hofstede dimenzióinál, mind pedig a magyar kultúra történelmi traumáinak megítélésekor. Ez az eredmény igazolni látszik azon korábbi állításainkat, melyek szerint létezik felvidéki magyar és erdélyi magyar identitás, azzal, hogy a közös történelmi, kulturális, tudományos múltat felvállalja az ottani magyarság, ugyanakkor elhatárolódik egyes

mai magyarországi értékektől, viselkedési sémáktól (Bordás et al., 1995). Ezt az eredményt a mindenkori magyarországi politikai elitnek figyelemmel kellene kísérnie, és nem megkérdésük nélkül dönteni a számukra fontos dolgokról.

Érdemes kiemelni azokat az eredményeket, melyek a magyar kultúra történelmi traumáinak feldolgozásáról szólnak a minta különböző bontásában. Nehezen dolgozzák fel az említett traumákat az idősebbek, a jobboldali, valamint a konzervatív beállítottságúak, és a vallásosak. A baloldali beállítottságúakat érzelmiileg sem érintették meg a történelmi traumák olyan mértékben, mint az a jobboldalakra jellemző, sőt a történelmi traumákra a vállalkozók a legérzékenyebbek, és véleményük szerint teljesen felesleges ezekre emlékezni. Korábbi kutatásaink is igazolták (Bordás et al., 1995), hogy a vállalkozókat a profit érdekli, a történelmi, nemzeti háttér, a nemzeti identitás sokkal kevésbé.

A Bogardus-skála, mely a különböző nemzetek, etnikumok egymáshoz való viszonyulását méri, mind a magyarországi, mind pedig a határon túli magyar és nem magyar mintában nagyon komoly elhatárolódást mutat a roma etnikummal szemben. Ezt a problémát politikai, szociálpolitikai, oktatási és társadalomlélektani szinten kellene kezelni. A romák integrációja szempontjából az egyik legfontosabb feladat lenne az oktatás. És fontosak a toleranciára nevelő konfliktusmegoldó tréningek is (Bordás et al., 2004), véleményünk szerint a roma véleményformáló réteg kiművelését kell célnak tekinteni, hiszen, ahogy fentebb már megfogalmaztuk, a modelleknek óriási szerepük van a személyiség és az identitás kialakulásában.

Fontosnak tarjuk a magyar kultúrára vonatkozóan a vezeklés és dicsőség „napjainak” megfogalmazását, esetleg újrafogalmazását, mivel a gyász feldolgozása itt válhat kifejezetten kívánatosá. Történelmi traumáink elszenvetését ugyanis hatékonyabban tudjuk feldolgozni, ha a magyar történelemre vonatkozó dátumokat megfelelően értelmezzük. Ha a történelmi esemény kapcsán indokolt a dicsőség, akkor ünnepeljünk, ha viszont veszteséget, traumát éltünk át, akkor vezekeljünk, ha kell, gyászoljunk. Pszichológus szemével az ünnepeink nem mindig egyértelműek, és az idő múlásával az évszámoknak lesz nagyobb jelentőségük, s nem mindig a pontos a dátumoknak, hiszen nem mindenki ismeri részletesen a magyar történelmet, különösen, ha a határon túli magyarok oktatásának helyzetére gondolunk. Nem beszélve arról a nagyon veszélyessé válható lélektani jelenségről, melyet ambivalenciának nevezünk. Különösen egy olyan történelmi dátum megítélése kapcsán, amikor nem tudni, hogy most vezekelni vagy örülni kellene.

Valószínűleg több magyar ember számára egyértelmű, de az oktatási folyamatokban is egyértelművé kell tenni az alábbi dátumokat:

– Augusztus 20-a: I. István magyar király szentté avatása. Tehát ez a nap a dicsőség napja, ezért ünnepnap.

– Hasonlóképpen egyértelmű kellene, hogy legyen a nándorfehérvári csata, amely 1456. július 4–21. között zajlott, amikor a magyar seregek más keresztény seregekkel szövetkezve megverték a törököket. Tehát itt július 22-ét nyilvánították a dicsőség napjának, ezért ünnepnap, és ezért a déli harangszó.

– 1848. március 15-e egyértelműen a dicsőség napja, ezért ünnep. A szabadságharcot viszont leverik, és itt két dátumunk is van, melyen vezeklünk kellene. 1849. augusztus 13-a, amikor Görgey leteszi a fegyvert, és 1849. október 6-a, az aradi vértanúk napja. Elégé hangsúlyozott ez a két utóbbi dátum a vezeklés és a gyász feldolgozásának szempontjából? Szerintünk nem, ezért 1848 dicsőség és ünnep, 1849 viszont trauma, ezért vezeklés kell, hogy legyen.

– Trianoni békeszerződés, 1920. június 4-e, felmérésünk szerint is a legnagyobb traumánk. Tehát június 4-e a vezeklés napja kell, hogy legyen.

– A kommunista diktatúra áldozatainak emléknapja, 1947. február 25. Tehát február 25-e a vezeklés napja, és nem ünnepnap. E dátummal kapcsolatban azonban köztudomású a magyar társadalom komoly megosztottsága. A felmérésekből is látni, hogy a magyar kultúra történelmi traumáit a magukat baloldalinak és liberálisnak valló véleményformálók teljesen másként ítélik meg, mint a jobboldaliak és a konzervatívok. A jobboldaliak és a konzervatívok válaszaik szerint szignifikánsan magasabb értékeket kaptunk a trauma rendkívüli hatására, valamint a traumára történő gyakori emlékezésre vonatkozóan, tehát az mélyebben érinti ezt a csoportot, mint a baloldaliakat és liberálisokat. A baloldaliak szerint a felsorolt történelmi traumáknak pozitív hatásuk is volt, kivéve az 1956-os forradalmat.

– 1956. október 23-a a dicsőség napja, ünnepnap, a forradalom kezdete egy új és szabad Magyarország reményében, de 1956. november 4-e már a vezeklés napja, mert az orosz csapatok ekkor verték le a forradalmat, bár a harcok még november közepéig folytak. Mivel ez az esztendő lélektani szempontból erősen ellentmondásos, különösen az év októbere és novembere, amihez még hozzájöttek az ezt követő megtorlások, ezért 1956-ot összességében traumaként kellene értelmeznünk és vezekléssel kellene feloldanunk a trauma következtében kialakult gyászt.

– 1989. október 23. A Magyar Köztársaság kikiáltásának napja – a dicsőség napja, ezért ünnepnap. A magyar társadalomnak, világnézeti, politikai és felekezeti hovatartozást nem számítva, meg kellene egyeznie abban, hogy 1989. október 23-a a dicsőség napja, ezért ünnepelni kell.

Fenti eredményeink többnyire megegyeznek Gereben Ferenc (Gereben, 1999) kutatási eredményeivel, aki pozitív és negatív történelmi események, valamint pozitív és negatív történelmi személyiségek meghatározása szempontjából folytatott kutatásokat 1992–1995 között, hét ország nemzetiségének véleménye alapján. A hangsúly itt az egyes dátumokhoz köthető trauma vezeklés formájában történő feldolgozására esik, illetve az ünneplésre, amennyiben győzelemhez köt-

hető dátumokról beszélünk. A történészek részéről nagyon fontosak lennének a magyar történelemből azok a dátumok, melyek ünnepnapjainkat erősítik.

A fentiek értelmében konfliktuskezelési, illetve -feltárási programjainkon az alábbi területekre összpontosítjuk figyelmünket:

1. A véleményformálók közötti bizalomerősítés – az empátia, az Érzelmi Intelligencia (EQ) kérdése.
2. A váratlan helyzetek kezelési lehetőségei, a stressz mint állandó konfliktusforrás. Stresszkezelési technikák megtanítása és alkalmazása (különböző csoportoknak).
3. A konfliktuskezelés lehetséges útjai – konfliktuselméletek. Javaslat: középiskolák, gimnáziumok harmadik és negyedik osztályában tantárgyként bevezetni a konfliktuselméleteket és konfliktuskezelési technikákat. Történelemtankönyvek tervezőinek, készítőinek bevonása különböző vitafórumokba.
4. Történelmi traumáink feltárási lehetőségei kiscsoportos foglalkozásokon – különös figyelemmel a Trianon, a kommunista diktatúra és az 1956-os forradalom okozta traumákra.
5. A vezeklés és a dicsőség napjainak pontosabb meghatározása.
6. A más kultúrákkal szembeni intolerancia lehetséges okai. Hatékony programok kidolgozását, alkalmazását javasoljuk a roma etnikummal szembeni intolerancia csökkentésére.

Utószóként

Fontosnak tarjuk több tudományterület eredményeinek összehangolását a társadalmi konfliktusok, a háborúk, a polgárháborúk megelőzése érdekében. Úgy látjuk, hogy az egyes tudományterületek kimagasló eredményeit senki nem koordinálja, pedig óriási szükség lenne a történelemtudomány, a pszichológia, a szociológia, a társadalom-lélektan és a neveléstudomány kutatási eredményeinek összehangolására a konfliktusok, a háborúk megelőzése szempontjából.

Felhasznált irodalom

- BORDÁS, 2009. Bordás Sándor: *Az agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola
- BORDÁS–LISZNYAI, 2007. Bordás Sándor – Lisznyai Sándor: *Az egészséges felsőoktatásért határon innen és túl*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola
- BORDÁS ET AL., 1995. Bordás Sándor et al.: *Ellenpróbák. A szlovák–magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó
- BORDÁS ET AL., 2004. Bordás Sándor et al. *Együttlét. Egy interetnikus tréning tapasztalatai*. Budapest, Balassi – Magyar Pax Romana

BORDÁS, 2011. Bordás Sándor: Történelmi emlékek feldolgozása lakossági paradigma szerepében. In *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*. Konferenciakötet. Veszprém, MTA VEAB

BORDÁS, 2014. Bordás Sándor: A magyar kultúra történelmi traumáinak lélektani megközelítései. In Ujváry Gábor (szerk.): *A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola

BORDÁS ET AL., 2014. Bordás Sándor: Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében. In Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola

BORDÁS–GLAVANOVICS, 2014. Bordás Sándor – Glavanovics Andrea (szerk.): *Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola

BORDÁS–GLAVANOVICS, 2015. Bordás Sándor – Glavanovics Andrea (szerk.): *Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola

FUKUYAMA, 2007. Fukuyama, Francis: *Bizalom*. Budapest, Európa

GEREBEN, 1999. Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely

HALBWACHS, 2000. Halbwachs, Maurice: *A kollektív emlékezet és az idő*. In Olvasókönyv a szociológia történetéhez I. Szociológiai irányzatok a XX. század elején. Budapest

KÉZDI, 1995. Kézdí Balázs: *A negatív kód. Kultúra és öngyilkosság*. Pécs, Pro Pannonia (Pannónia Könyvek)

KOPP–KOVÁCS, 2006. Kopp Mária – Kovács Mónika Erika: *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis

MEAD, 1962. Mead, Margaret: National Character. In Tax, S. (ed.): *Anthropology Today*. Chicago

VOLKAN, 2002. Volkan, Vamik D.: *Ha ellenségek beszélnek. Az arab–izraeli tárgyalások pszichoanalitikus megfontolásai*. Pannonhalmi Szemle, 2002/X/1.

